

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשון כלי תקשורת ההמונים

א

עניין מקובל ואפנתי בקרב העוסקים בפלשנות השימושית, בארץ ובעולם הרחב, הריהו עניין חקר השיח וניתוחו (discourse analysis). ענף צעיר זה של הפלשנות הפראגמטית מנתח טקסטים שארופים הם ממשפט יחיד; עניינו במשפטים אחדים, ואף בפסקה מלאה או בפרק שלם, בשיח מקיף, במטרה למצוא בהתבטאויות נמשכות והולכות אלה יחס של תלות הדדית, הקשר דומה ונסיונות קרובות ומקבילות, עד כי ניתן לראות התבטאויות אלה כיחידה לשונית אחת (discourse unit), ואז אפשר לגלות ולקבוע כללים מקיפים יותר בהתנהגות הלשונית, בארגונה ובעיצובה המעשי-השימושי, ושמה להשיג אף ניבוי של התנהגות זו.

ב

עניין אחר, אף הוא מקובל ואפנתי בארצנו, הריהו העיסוק בתקשורת ההמונים ובאמצעיה, כלי התקשורת: העיתונות, הרדיו והטלוויזיה.

העיתונות העברית כבר ותיקה היא, ויש התולים בראשיתה (1750 — תחילת דור "המאספים") את ראשית העברית החדשה וספרותה. עיתונים עבריים שימשו מאז ועד עתה כלי

ביטוי יעילים להפצת מידע בענייני הזמן, להבעת דעות בפומבי ולפרסום רעיונות בתפוצות העם היהודי. מסורת ותיקה זו לא פסחה על ארץ ישראל, ועיקר הפצת חידושי הלשון של א' בן-יהודה ושל מקורביו נעשתה באמצעות עיתוניו. תפוצת העיתונים בישראל מגיעה לשיאים עולמיים, יחסית לאוכלוסייה. המסר העיתונאי בעברית מגיע לכל קצוי הארץ, ולאחר זמן מועט אף לקצוי תבל, ומכאן השפעתו הרבה בידע ובלשון. באמצעות העיתונים התגבש סגנון עברי לחדשות ולפובליציסטיקה, למאמרי פרשנות ולביקורת (ויזכרו מאמריו הקלאסיים של אחד-העם, שראו אור לראשונה בכתבי-העת). כאן בית-היוצר לעברית התקנית, שבין לשון הספרות ללשון המדוברת.

ממד חדש, רחב ונפוץ עוד יותר, קיבלה "המעצמה השביעית" מאז החל הרדיו לשרד בעברית (1936). המסר נקלט מעתה לא פעין בלבד, עינו של הקורא עברית, אלא אף באוזן, אוזנו של השומע עברית. עוד לפני שלמד האדם מישראל לקרוא בלשון עמו כבר שמע עברית ולמד להבינה, והרדיו פלי תקשורת מעולה הוא, הנקלט ביום ובלילה, בשקת האדם בביתו ובלכתו בדרך, בשכבו ובקומו, באור ובחושך, ואף מעבר להרי חושך ולמסכי ברזל יצא קולו, מה שאין פן בעיתון, ויכול השומע לדמיין בנפשו את כל ששמע באוזניו. באמצעות הרדיו התגבש בלשוננו סגנון עברי לנאום פומבי ולקריינות בציבור, ונקבעו תקניו למבטא, לקצב הקריאה בקול ולדקלום, למען העובר לפני המיקרופון. תקנים אלה נתקבלו ונשתגרו בציבור עד פי קשה כל תיקון בהם, וכל סטייה מהם צורמת בראשיתה את אוזן המאזין

(דוגמה לכך — המחלוקת הניטשת לאחרונה בעניין הניסוח "וזה (הוא) סוף החדשות!")

אלא שטוב מראה עיניים מהלוך נפש, ובנדאי עדיפה תקשורת, שבה האוזן שומעת והעין רואה; והטלויזיה עושה גם שניהם, לבעל המסר, למוסרו ולקולטו, שעד עתה "לשמע אוזן שמעתך, ועתה עיני ראתך". מאז הופעלה הטלויזיה הישראלית (לאחר מלחמת ששת הימים) הייתה עֲדָנָה לְתַקשורת ההמונים בארץ. רבה השפעת הרדיו והטלויזיה וחזקה מהשפעת העיתונות הפתובה. עם שרְבָתה בארץ האוכלוסייה הדוברת עברית נמעט קהל קוראי העיתונים, עד פי יש מהם שפסק קיומם. גורמים אחדים לכך, מלבד סיבת שיתוף החושים בקליטת המסר ופאסיביות הקולט. בין אלו יש למנות את מהות הכלים ואופיים, שרְגָעיים הם, ועל כן דורשים התרפזות השומע והצופה ותשומת לב גדולה יותר מִצֵּדוֹ ברגע השידור. מלה ששודרה על גלי האתר ולא נקלטה (או לא הוקלטה) — אבדה, ולא יוכל המאזין והצופה לשוב ולהאזין, לחזור ולצפות. את שהוחמץ אין להשיב, מה שאין כן בעיתון, שאֵת הכתוב בו ניתן לשוב ולקרוא, להבין אף לבחון ולבקר. אין האדם מספיק להרהר אחר מה ששמע וראה, פן יחמיץ את הבא אחרי כן, ומשום כך נוטה הוא לקבל את המסר. גם משום כך רבה פופולאריותה וגדולה השפעתה של התקשורת האלקטרונית, ופוליטיקאים ואנשי ציבור ערים עד מאוד לכוחה ומשחרים למצלמתה. שדרגיה וכתביה היו למעצמת-על, אצלנו פבעולם הרחב (תכנית "פלבוטק" הייתה לאימת קרבנותיה, ומגישיה היו ל"כוכבי נשף").

על כן גם רבו העוסקים במקצוע העיתונאות והמתפרנסים

ממנה, בין מזו המודפסת ובין מזו המשודרת. הצרה היא, שכמות פאן אינה בהכרח איכות, וככל שגבר העניין בעיסוק זה, ועם תפוח מספר המעוניינים להכשיר עצמם לכך, פן רבתה הביקורת על הכותבים בעיתונים ועל המשדרים ברדיו ובטלוויזיה, שטוענים כנגדם שהם עושים מלאכתם פלסטר: יוצרים אירועים וחדשות תחת שידוחו על אלו, ומענותים את המציאות על פי נטייתם (פחודש אב לבדו, ובשבוע אחד, תקפו את התקשורת בגלל תעלוליה אלה נשיא ישראל, נשיא לשעבר, ראש ממשלה, שר ביטחון ושר ביטחון לשעבר, ומשגי צדי הקשת הפוליטית. הלא דבר הוא!).

ואכן נשמעו תביעות להכשרה הולמת של אנשי תקשורת ההמונים, הכשרה שתעלה את הרמה האישית, המקצועית והאתית של העיתונות בארץ. ואמנם צצו באחרונה קורסים שונים לעיתונאות, ל"דוכרות" ולתקשורת, להכנת עורכים ולמגישי תכניות, קורסים אקדמיים וממלכתיים (באוניברסיטאות וברשות השידור) וקורסים שביןמה פרטית (במלונות פאר ובניהול "פוכבי" תקשורת פופולאריים). הנהירה ללימודים אלה רבה, גם משום ההילה העוטרת את המקצוע ואת העוסקים בו ומשום היוקרה המתלווה לו, עם זכויות יתר ועם מה שנראה ככאלה.

ג

דבר אחד מוסכם על הפול, בין שוללים בין מחייבים: הבסיס להעברת המסר להמונים אינו אחר מאשר הלשון, והדבר נכון אף לגבי הטלוויזיה: גם פשמוקרון על מרקענו סרט הדובר

לועזית, או אף סרט ללא קול דיבור, תרגום עברי יופיע בו, אם כדיבור עברי המורפב על זה הלועזי, ואם בכתוביות על פני המרקע ובתחתיתו. ואל יהיו האחרונות קלות בעיני הצופה: הפתוביות הללו זוכות לקהל צופים רב, הלומד מהן תקני פתיבה בעברית! פתיבן נחקק במוחות הצופים, וכמוהו דקדוקן, פיסוקן ושאר שימושי הלשון המשאירים את רושםם בלב הקורא, בעינו ובתודעתו (ויעידו על כך פניות הציבור ותלונותיו, למחרת הצפייה בסרט שפתוביותו התמיהו את מי שלא הורגל בשימוש זה או אחר, או את מי שלא הספין עם פללי פתיב אחדים). ענין זה, של תקשורת ההמונים, פה נדרש בישראל פיום, עד פי יוחדו לו מדורים קבועים בעיתונות היומית ובשבועונים, הן באלו הנפוצים בכל הארץ, הן באלו המקומיים ("המקומנים") והן באלו המחולקים חינם בערבי שפתות ("החינמנים"), וכותביהם סופרים ומשוררים ואנשי מקצוע מדופלמים בתקשורת.

ד

שילוב שני העניינים האמורים עד פה, עניין חקר השיח ועניין לשונם של פלי תקשורת ההמונים בארץ, ועניינים נוספים פיוצאים באלו נמצא עתה לראשונה בספרו החדש של פרופסור רפאל ניר, לְשׁוֹן, מְדִיּוֹם וּמְסֹר, עיונים בפסגון ובקטוריקה של התקשורת ההמונית בישראל (ירושלים: הוצאת פוזנר ובניו בע"מ, 1984). לפנינו פרך הדור בן 240+IV עמודים, שתחילתו ב"פתח דבר" וסופו ב"רשימת המונחים" (ראה בהמשך), ב"רשימה ביבליוגרפית" עשירה, עברית ולועזית, וב"מפתח פללי". הפתיחה מונה את מניעי המחבר

לכתיבת הסר ומתארת את מטרתו ואת גישתו, שתיאורית היא, ולא ביקורתית-נורמאטיבית (טענה מקובלת בפי רוב החוקרים העוסקים בתאוריה בלשונית שימושית). לאחר מכן באים חמישה פרקים:

א. ייחודה של לשון פלי התקשורת; ב. הידיעה העיתונאית; ג. הפותרת; ד. התרגום בסרטי הטלוויזיה; ה. סוגיות נבחרות. הפרק הראשון הוא מבוא, הדן בסוגייה השונים והלא אחידים של לשון התקשורת, סוגים המצדיקים את הפרקים הבאים, שכל אחד מהם עוסק בסוג שונה ובסגנון אחר של שימוש בלשון. כך עוסק הפרק השני (1) במהותן של ידיעות שהן בגדר חדשות ובצורה הלשונית שהן לובשות, בנכתב (בעיתון) או בנשמע (ברדיו ובטלוויזיה), היינו, בסגנון ובניסוחן התחבירי של ידיעות אלה, סגנון וניסוח שנועדו למשוך את הקורא/הצופה/המאזין; וכן (2) בניתוחן הבלשוני של ידיעות אלו, תוך שימוש בכלי הניתוח המקובלים בתורת חקר השיח. פרק שני זה, וכן הפרק השלישי, שעניינו (1) תפקודי הפותרת ודרכי עיצובה, (2) עיון בתחבירן של פותרות ובניסוחן, (3) סימני הפיסוק ושימושם בכותרות, ו-(4) חקר השיח הטמון בצמד פותרות — הפותרת הראשית וכותרת המשנה — וניתוח היחסים שבין השתיים, בהדגשת פפל-המשמעות המצוי בכותרות העיתונים, והוא אמצעי רטורי מובהק; שני פרקים אלה, המהווים פשני שלישים מתוכנו של הספר, הרי הם קורס גבוה לכתיבה עיתונאית ולעריכתה. ואף שלכאורה תיאור גרידא לפנינו, ללא פסיקת הלכות ובלי המלצת דרכים, הנה מבין השיטין צפה ועולה בעדינות התניית פיוונים הראויים לחיקוי.

לעומת סטיות שאין ראוי ללכת בעקבותיהן. הפרק הרביעי מתקשר אל קודמיו, וכמוהו פקורס מרוכז וכספר-יעץ למתרגמים, ולא למתרגמי סרטים דוקא, ולא למנסחי הכתוביות שבטלויזיה דוקא, אלא למתרגמים בכלל, ולסרטים פל שהם, בכל לשון. פרק מרתק הוא זה, מודגם ומוכח, גדוש מידע לשוני, חינוכי, פסיכולוגי וחברתי, ורווי ידע מעמיק וחוש הבחנה דק בתחומים האמורים. נימה של הומור דק שורה בין הדוגמאות, דבר חשוב בספר לימוד, ואכן ראוי הוא פרק זה לשמש פרק חובה בכל קורס למתרגמים ובכל מקראה להוראת מלאכת התרגום. לטעמנו זה הפרק המקורי והמעניין ביותר שבספר. בענייני הפרק החמישי יש שכבר באו בצורה אחרת ובהגשה שונה בפרסומים קודמים מאת המחבר, והם משולבים כאן למכלול בהרחבה רבה, ואחרים שעניינם הלשון בשירות הפרסומת, הלשון הפיגוראטיבית ועירוב משלבים.

הדוגמאות מרובות בפרק זה פכספר פולו, דוגמאות מנותחות המובילות להכללות ולסיפומים. כל פרק פותח בהקדמה המצדיקתו ומסתיים בסיפום המסקנות, פראוי לחיבור שהוא מחקר מדעי וספר לימוד אקדמי.

קושי ניכר והכפדה מרתיעה מצאנו פריבוי הצירופים, הביטויים והמונחים הלועזיים שנתחדשו לצורך ענף זה של מדע הלשון, ותרגומם לעברית לא יקל, פי אף אלו חדשניים יהיו, בצורה או במשמעות. קורא שאינו בקי במונחים אלו ובז'ארגון המקצועי יתקשה לרוץ בספר. למשל, בשלושה עמודים רוצפים (88-89-90) מצויים למעלה משלושים מונחים מקצועיים אלה: "מוען, נמען, מידע רקע רלבנטי, תבנית ההתרחשות הספציפית,

תנאים גיאוגרפיים, קצם-הנחות, דחיסות המידע, ערך חדשותי, וריאציות, יחסי לכידות, ניגוד טיפוגרפי, התייחסות דיפונציאלית, מדרג (הירארכיה) של אינפורמציה, טקסט נאראטיבי, מסרים לטנטיים, מניעים תפיסתיים ואפיסטמיים, תהליכים קוגניטיביים, אזור הרפונטים וזהוים, רפונט פרוסנאלי לא מוגדר ועם זאת ספציפי (להבדיל מרפונט סתמי, שאינו ספציפי), זהו מעין "אזור ללא קודמן", אגנט, "הומופורה", אנופורה, קטאפורה, (. . . אחד המרפיבים היוצרים יחסי לכידות בין חלקיה של יחידת-שיח הוא קיומם של רפונטים משותפים)", ועוד. משפט כגון "במישור הקוהזיה מתבטא הדבר באזפורים אנופריים מסוגים שונים" (עמ' 89) או "תצרום סמנטי" בעל אפקט אירוני, בצד "פרדיקאט — מה קנה לרפונט?" (עמ' 93) נאלצנו לקרוא, לבושתנו, יותר מפעם, כדי לעמוד אל נכון על הפונה.

אכן, אין מנוס מהתבטאות מדויקת במדע, אלא שהדבר מקשה על הקורא, ואף שהוסיף המחבר לספרו רשימת מונחים מפורטת, כל מונח ותרגומו לאנגלית בצדו, בצירוף הסבר והדגמה לעתים, הנה המעיין, אף זה המשכיל, אם חדש לו התחום, עלול לחשוש מעומק המושגים. יש ביטויים, שלא השתכנענו בנחיצותם, והמרתם באחרים, מקובלים יותר, הייתה מיטיבה עם הקורא ('סיפורי' במקום 'נאראטיבי', 'נסתר' או 'רדום' תמורת 'לאטנטי', ועוד. את המונח 'משלב', למשל, על אף הגדרתו והדגמתו, בדקנו בכל הספר, על פי המפתח, ובכל פעם המרנוהו במלת 'סגנון', ולא נגרע מהבנתנו כמלוא הנימה). גם על זאת תמהנו: מדוע מכנה המחבר את התקשורת בתואר

"המונית"? האם אף לדידו וולגארית היא, תמיד? (אנו נקטנו לשון "תקשורת-המונים", בסמיכות, וביידוע — "תקשורת-ההמונים", כדרך שקבעה האקדמיה ללשון העברית.) מקומות רבים בספר זה נוגעים בעבודת האקדמיה, כגון (עמ' 140 ואילך) עניין הפתיב חסר-הניקוד ("הפתיב המלא"), הפיקוח על הלשון ברשות השידור (עמ' 150), המינוח (עמ' 152–153) והתעתיק (עמ' 154–155), ועוד.

יש לציין את העדכון המפתיע שבמחקר זה. הדוגמאות שבו בנות חמש שנים לכל היותר, והעובדות הנוגעות בכלי-התקשורת האלקטרוניים נכונות אף ביום פרסום סקירתנו זו (למרות הזמן שחלף ממסירת כתב-היד ועד לצאת הספר לאור). נציין אף את מלאכת הספר, שיצאה נקייה ובהירה, באותיות גדולות וללא שיבושים. השבח על כך למוציא לאור, שחדש הוא במקומנו, ורושמו הראשון נאה. אין ספק, שספר מועיל ומעניין לפנינו, למתעניינים בלשון דורנו ולתמהים על דרכה בכלי התקשורת, וספר חובה הוא למתמחים בתחומים שהספר עוסק בהם.